

Tehnično nadzorovanje vsakodnevnega življenja - postdisciplinske teoretične perspektive

Aleš Završnik*

Razvoj mikroelektronike, podatkovnih zbirk in računalniških mrež je v povezavi z etiko identifikacije, zabavljaško kulturo, menedžersko paradigmo pri upravljanju družbe, vero v tehnični napredek, komercializacijo varnosti, zatonom humanističnega razumevanja posameznika in vzponom neoliberalizma, privedel do povečanega nadzora vsakodnevnega življenja. Informacijskonadzorstvene tehnične rešitve so v specifičnem družbenem okolju postale razumljene kot tiste, ki naj rešijo »problem kriminalitete«. Tehnične oblike nadzora se razraščajo kot video nadzor ulic, radio-frekvenčni sledilni čipi v predmetih za vsakodnevno rabo, hramba prometnih podatkov v javnih telekomunikacijskih omrežjih. Vsem je skupno, da omogočajo intenzivnejše in stalno nadzorovanje. Zabeležena je naša komunikacija, fizično gibanje in vse bolj tudi delovanje našega telesa (z napravami kot je letališčni varnostni *screening*). Prispevek predstavi postdisciplinske nadzorstvene teorije, ki reflektirajo nastanek informacijskonadzorstvene nega arhipelaga in kritizirajo metaforo Foucaulteve panoptične disciplinske družbe. Najprej predstavi marksistično in disciplinsko teorijo nadzorovanja, nato pa teorije: (shizofrenega) nadzora v nadzorstveni družbi, sinoptičnega nadzora, aktuarskega nadzora agregatov, korenikastega nadzora in nadzora »na površini« v družbi simulakra.

Ključne besede: družbeno nadzorstvo, informacijska tehnologija, tehnično nadzorovanje, vsakdanje življenje

UDK: 316.738 : 004

1 Razraščanje informacijskonadzorstvenega arhipelaga

Digitalni postopek pretvorbe predmetov, oseb, prostorov in informacij v digitalne podatke, ki se z lahkoto pretakajo po računalniških mrežah in kopičijo v baze podatkov, spreminja intenziteto, subjekte in objekte nadzora. Nadzorstvo¹ je staro toliko kot družba – »*ubi societas ibi observationis et disciplinae*«, vendar pa informacijskotehnične oblike nadzora, ki smo jim priča danes v obliki videonadzora ulic, radiofrekvenčnih sledilnih čipov v dokumentih in predmetih osebne rabe, hrambe prometnih podatkov v javnih telekomunikacijskih omrežjih itn. spreminjajo kvaliteto nadzorovanja. Številni informacijski pripomočki omogočajo intenzivnejše (globlje in širše),² ubikvitaro in permanentno (24/7/365) nadzorovanje.

Zabeležena sta naša komunikacija in gibanje, ves čas za sabo puščamo digitalno sled.³ Opazovano je tudi delovanje našega telesa, letališčni *screening* telesa potnikov meri fiziološka stanja (srčni utrip, električno prevodnost kože) z namenom preveriti povečano telesno dejavnost potnika in njegovo »teroristično tveganje«. Naše telo, fizično gibanje in simbolna komunikacija so zato danes digitalno prestreženi, shranjeni, analizirani, primerjani in posredovani naprej po komunikacijskih mrežah na načine kot še nikoli doslej.

Nadzorovanje, ki smo ga s Foucaultem razumeli kot nekaj, kar se izvaja v (prostorsko in časovno) določljivih institucijah (zaporu, tovarni, šoli, družini) in proizvaja (sistemsko ustrezne) tipe subjektivnosti z discipliniranjem, se je spremenilo. Nadzora tudi ni več mogoče osmišljati zgolj v obstoječem pravnem jeziku – češ spremembe v nadzoru ogrožajo (individualistično zasnovano) koncepcijo temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Pred dobrimi desetimi leti je direktor podjetja Sun Microsystems vzkliknil, da tako ali tako nimamo nobene zasebnosti več: »*Get over it!*«, kar je že bil odraz, da se vsebina koncepta zasebnosti spreminja in da zasebnost postaja tržna dobrina.⁴ Zato so nove oblike pravnega varstva temelj-

* Aleš Završnik, dr. pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2.

¹ Z besedo nadzor v slovenščino prevajamo angleški *surveillance* in tudi *control*, francoski *surveillance* in tudi *discipline*, nem. *Überwachung* in tudi *soziale Kontrolle*. V tem kontekstu bi bil ustrenejši prevod v slovenščino *tehnično nadzorovanje* ali *tehnološko podkrepjeno nadzorovanje*, saj ne gre za nadzorovanje kot kontrolo (angl. *control*), ne za *monitoring* ali opazovanje (angl. *observation*), ne za vohunjenje, ne za prisluškovanje, ne za infiltracijo, špijonažo ali supervizijo, čeprav lahko zajema vse navedeno.

² Glej Ball, Webster 2003.

³ »V živo« iz slovenskih krajev na URL: <http://freeweb.siol.net/dusanbo/>, dostop 21. 2. 2010.

⁴ O spremembah glej Leman-Langlois 2008c.

nih človekovih pravic s *sui generis* institucijami, kot je »informatijski pooblaščenec«, kakor obliž na umirajočem telesu in kažejo na nezadostno razumevanje sodobnih oblik nadzora. Spremembe v nadzoru se namreč precej globlje zarezujejo v družbeno tkivo, in postfoucaultevske oziroma postdisciplinske teoretične perspektive jih poskušajo osmisliti na novo. Izhajajo iz razumevanja, da sodobne tehnično podkrepjene oblike nadzora ne ogrožajo le zasebnosti in osebnostnih pravic, temveč upoštevajo dejstvo, da se v temelju spreminja družbeno tkivo (»družbeni cement«) postmodernih okcidentalnih družb, da se spreminja odnos posameznika do državne oblasti, da imajo vedno večjo moč nadzora korporacije (kot usmerjevalci in organizatorji potrošnje in dela), da se spreminjajo tudi odnosi med posamezniki, ki lahko intenzivneje in na daljavo vohunijo drug za drugim,⁵ in do določene mere tudi oblast, spreminja pa se tudi sam način (samo)oblikovanja (vkulturacije) posameznika.

Tehnični nadzor je neizogibno povezan s »kulturo narcisizma« (Lasch) in oznamčenja (Klein), s specifično postmoderno družbeno matrico etosa identifičnosti, ki zahteva vedno več podatkov in identifikacij pri »pretoku« blaga, ljudi in komunikacije,⁶ vpet je v procese kulturne produkcije, dizajna, potrošništva in zabavljajske kulture, ki je spremenila informiranje (to je postalo »infotainment« z videoposnetki v živo). Vpet je v tehno kulturo, ki stavi na tehnični napredek kot glavno merilo družbenega napredka, v obdobje zatona humanističnega razumevanja posameznika, vzpona neoliberalizma in njegove tantre v zmožnost samoregulacije trga in povečanega pomena odgovornosti posameznika *vis-à-vis* minimalni državi (potrošniki sami kupujejo alarmne sisteme, sledilne naprave ipd.). K spremembi nadzorovanja prispeva še vzpon menedžerske paradigme pri upravljanju družbe, po kateri se družbeni problemi razumejo kot nekaj, kar je mogoče (in treba) »upravljati na površini«, kar je mogoče s primerno pregrado ali mejo izolirati, omejiti in odstraniti na način, ki ne zahteva razmisleka o »globljih« družbenih in strukturnih vzrokih.⁷ Nazadnje je tehnično podkrepjen nadzor del postopne komercializacije varnosti,⁸ ki je postala velik posel⁹ in je pospešila zasebno pobudo pri »odkrivanju« tveganj, ki naj jih tehnične naprave zaznajo.

Te lastnosti družbenega okolja so na eni strani privedle do informacijskonadzorstvenih tehničnih rešitev, ki naj rešujejo družbene probleme (tega, da se pred kriminaliteto poskušamo obvarovati s tehnološkimi rešitvami (»arhitekturo«), kot so »super-max« zaporji, in videonadzornimi sistemi namesto z odpravljanjem revščine in pogoltnosti finančnega establišmenta), po drugi strani pa so prav te tehnične rešitve povratno okrepile družbene procese in opisano kulturno matrico. Vzajemno podkrepljevanje kulture in tehnologije je zato ključno za razumevanje tehnično podkrepjenega nadzora. Informatijska tehnologija, ki spreminja nadzorovanje v potrošniški »družbi spektakla«, nikoli ne vstopa v (vrednostno) nevtralen družbeni prostor. Sama po sebi ni »dobra« ali »slaba«, samostojno ni zmožna povzročiti sprememb v nadzorovanju. Vstopa v specifičen kulturnocivilizacijski prostor in le tu učinkuje kot sredstvo perpetuiranja, poglobljanja in razširjanja procesov vključevanja/izločanja kot mehanizem za (pospeševanje) družbene segregacije in stratifikacije.¹⁰

Povečevanje nadzorovanja vsakodnevnega življenja,¹¹ ki je rezultat razvoja mikroelektronike, baz podatkov in računalniških mrež, je danes privedlo do ponovnega osredinjanja številnih znanstvenih disciplin na družbeni nadzor, od sociologije (odklonskosti), politične teorije, filozofije, psihologije pa tudi geografije do tehničnih študij.¹² S kriminološkega vidika nas zanima, kako je nadzor povezan z deviantnostjo (in njeno percepcijo) in odgovorom nanjo. To zanimanje po eni strani obsega zanimanje za konkretne oblike tehničnega nadzora, kot so telekomunikacijsko prisluškovanje in neposredno vizualno opazovanje rizičnih, deviantnih in osumljenih posameznikov, videonadzorovanje javnih prostorov (letališč, cestnega sveta), nadzorovanje v zaporih, internetno nadzorovanje, elektronsko nadzorovanje obsojencev, nadzorovanje, povezano s potrošniško komoditeto, po drugi strani pa skuša oblikovati metapripped v obliki postdisciplinskih teorij nadzora.¹³

⁵ Slogan storitve Google Latitude je: »See where your friends are right now.« Po URL: http://www.google.com/intl/en_us/latitude/intro.html, dostop 28. 2. 2010.

⁶ Lyon 2009: 55.

⁷ Glej Wacquant 2008.

⁸ Boj za posel pri prodaji letaliških preslikovalcev telesa (angl. *full-body scanner*) je velik. Cena ene naprave znaša okrog 150.000 dolarjev, skupno naj bi ameriška letališča takoj po dogodku »božičnega bombaša« konec leta 2009 investirala 600 milijonov dolarjev za te naprave. Po Clark 2010.

⁹ O nabrekanju računalniške varnostne industrije glej Yar 2009.

¹⁰ Po Lyon 2003.

¹¹ Tako Haggerty in Ericson 2000, Staples 2000, Lyon 2001.

¹² Glej na primer posebne študijske programe nadzorovanja (na *Open University London*), posebne strokovne revije (*Surveillance and Society*), posebne znanstvene konference itn.

¹³ Ločnico med različnimi znanstvenimi vedami, ki se zanimajo za izvajanje ali osmišljanje nadzora, je v času razraščene nadzora pogosto nemogoče potegniti. Kriminologija je neločljivo speta z drugimi vednostmi, neločljivo je povezana s teorijo socialnega nadzora itn. O ločnici med kriminologijo in družbenim nadzorom glej Kanduč 2007: 13.

2 Postdiscipliniskim nadzorstvenim študijam naproti

2.1 Marksistična teorija nadzorovanja

Marksistična nadzorstvena teorija se osredinja na represivno naravo nadzora in ga utemeljuje na razrednem boju.¹⁴ Ključni element razrednega boja je uveljavljanje ideologije vladajočega razreda, kar dosega neposredno s formalnim in posredno z neformalnim družbenim nadzorovanjem, ki je primarno zatiralne narave. Formalni družbeni nadzor poteka s kazenskim pravom in kazenskopравниim sistemom, neformalni družbeni nadzor pa z družbenimi normami in družbenimi institucijami družine, šole, delovnega mesta, soseske.

Marksistična teorija je prepričljiva v delu, kjer ponuja uvide v represivno naravo družbenega nadzora. Sodobno nadzorovanje je podkrepjeno z ideologijo o vseprisotnih tveganjih (pred terorizmom, pandemičnimi boleznimi ipd.), in ta zahtevajo nadzor, *monitoring*, opazovanje, snemanje in beleženje številnih vidikov našega življenja: premikov ljudi, blaga, informacij, žive in nežive narave. Ideologija o tveganjih služi ohranjanju obstoječe porazdelitve družbene moči, pozornost preusmerja na nadomestne žrtve in »primerne sovražnike«: ogrožala naj nas ne bi farmacevtska industrija, temveč pandemija; ne ogroža nas trgovanje s prihodnjimi donosi na spekulativnih finančnih trgih, ogroža nas nezaupanje v trge; ne ogroža nas vojna proti drogam, temveč droge same; ne ogroža nas nadzorstveno-varnostni kompleks, temveč identitetno drugačni, ki jih je treba opazovati.

Represivno naravo nadzora odražajo sodobne obveščevalno-varnostne zmogljivosti države, ki se krepijo z obvezno hrambo prometnih podatkov v javnih telekomunikacijskih omrežjih. Kot ugotavlja Lemieux,¹⁵ je informacijska tehnologija temeljito spremenila policijsko delovanje. Velike količine podatkov (v posamičnem kazenskem primeru tudi nekaj terabajtov), nanašajočih se na številne vidike posameznikovega življenja, ki jih doslej ni bilo mogoče sistematično analizirati (na primer vzorce gibanja s sledenjem na daljavo, profiliranjem nakupov, nadzorom uporabe bančnih kartic in komunikacije) in ki omogočajo oblikovanje novih (meta)podatkov o posamezniku (z rudarjenjem in povezovanjem podatkov iz doslej ločenih podatkovnih zbirk), so danes nekaj novega in ravno obveščevalno policijsko delovanje postaja prototip policijskega dela. Obveščevalno-varnostna paradigma se širi k drugim nosilcem moči – h gospodarsko-podjetniškemu kompleksu z lastno industrijsko obveščevalno dejavnostjo.

¹⁴ Jones 2005: 472

¹⁵ Lemieux 2008.

Zatiralne razsežnosti nadzora se odražajo tudi pri domnevno nevtralnih nadzorstvenih tehnologijah. Raziskave¹⁶ o videonadzoru javnih površin, ki je domnevno zoper vse naperjeno enako, kažejo, da je pozornost dejansko usmerjena na določene »rizične« skupine (npr. mladino, ki popiva na ulicah) in da tehnologija varuje specifične varovane skupine (na primer prodajalce trgovin); to kaže na razredno naravo nadzora, na kar opozarja marksistična teorija.

Marksistična teorija nadzora pa izpušča dejstvo, da se sodobne oblike nadzora ne izvajajo le vertikalno. Vladajoči razred ne nadzoruje le vladane množice. Nadzor poteka v številne smeri in iz številnih virov: državo nadzirajo drugi centri (gospodarske) moči, ti subjekti nadzora pa so tudi sami pod »očesom« (vidljivostjo) civilne družbe. Te tehnologije so danes del potrošniških želja: tehničnonadzorstveno opremo, kot so prenosni telefoni v vgrajenimi snemalniki zvoka in slike (da bi bili vedno na dosegu »bližnjih«), nadzorne kamere varuške (da bi imeli pod nadzorom otroke) vneto kupujemo sami. Vidljivost delovanja političnih predstavnikov se povečuje in gibanje »*surveillance*« (inverznega nadzorovanja) Steva Manna¹⁷ spodbuja rabo tehnologije, ki (vsaj delno in občasno) razgaljuje oblast. Postdiscipliniske teorije nadzorovanja opozarjajo,¹⁸ da se je smer vidljivosti spremenila. Tako so mnenjski voditelji in estradniki v ospredju vidljivosti, imajo vpliv in moč in jih (»hočeš nočeš«) gledamo vsi. Čeprav so karikature zabavljajske »sploščene« kulture, so tisti, ki usmerjajo pozornost javnosti.

2.2 Disciplinska teorija nadzorovanja

Sodobne študije nadzorovanja še vedno konceptualno gradijo na Foucaultevem »*Surveiller et Punir*« (1975), v katerem je Foucault postavil teorijo o disciplinah in disciplinski družbi (fr. *la société disciplinaire*).¹⁹ Ta je nadomestila prejšnjo družbo suverenosti (fr. *la société de souveraineté*); razlike med njima ponazarjajo razlike v kaznovanju: če se je monarhična oblast izražala s krutimi telesnimi oblikami kaznovanja, ki naj obdolžencu pustijo sledi (vpis) oblasti na samem telesu, in je vzbužala močna čustva, imajo v disciplinski družbi osrednji pomen (vsaj na videz) bolj civilizirane (gotovo manj neposredno boleče) discipline. Te se izvajajo na »duši« in s treningom telesa, z opazovanjem, popravljanjem »nenormalnih« potez in napak posameznika, z nepretrganim preverjanjem in testiranjem. Subjekt postane v disciplinski družbi osrednja entiteta, ločena od družbenega tkiva, središčno mesto izvajanja oblasti.

¹⁶ Po Hempel, Töpfer 2009 in Leman-Langlois 2008b.

¹⁷ Mann, Nolan, Wellman 2003.

¹⁸ Glej naslednje poglavje.

¹⁹ Foucault 2004.

Foucault pokaže, da ima disciplinska oblast dvojno naravo in ni samo zatiralna. »Subjektivacija« pomeni hkrati podreditev posameznika družbenemu redu in tudi postopek subjektovnega postajanja (psihičnega konstituiranja). Brez posameznikove »potopitve« v družbenosimbolno matrico ne moremo govoriti o subjektu. S tem Foucault opiše specifičen zgodovinski trenutek v nastanku modernih družb, moderne države in posebnih vednosti, ki so zazrte v človeka (od psihologije do kriminologije). Disciplinska oblast ni nikoli samo »dobra« ali »slaba«: posameznik se poskuša razumeti, a na podlagi te vednosti se z njim poskuša tudi zelo učinkovito manipulirati. V subjektivaciji modernega posameznika igrajo represivna oblast (državna birokracija, policija in vojska) in tudi druge institucije, ki se sicer na površju kažejo kot povsem dobrohotne (šola in univerza, delovno mesto, družina), pomembno dvojno vlogo.

Podobno kot marksistična teorija nadzorovanja tudi Foucault izoblikuje svojo teorijo na predpostavki hierarhičnega modela (disciplinirajoči pogled moči potuje od zgoraj navzdol) in enotnega modela posameznika. Nadzornik v nadzornem stolpu je predpostavljeni pogled oblasti, in ta predpostavljeni pogled je pogoj subjektovnega samodiscipliniranja in treninga, ki nadomesti predmoderne oblike discipliniranja prek telesa in emocij gnusa.

Foucault z analizo suverenove (monarhične), pravne (klasične) in disciplinske tehnologije oblasti popiše načine, kako so ljudje uporabljali svojo moč, jo razporejali in uporabljali nad drugimi. Uporaba moči, ki je bila natančno odmerjena in usmerjena, je sestavljala neko celoto, ki jo Foucault imenuje »tehnologije oblasti« – te sestavljajo konkretne prakse (podjarmljenja) in vednosti (kako te prakse izvesti). Ključna vprašanja ob razcvetu informacijskotehničnega nadzorstvenega arhipelega pa so: Ali se niso danes tehnologije oblasti (prakse in vednost) spremenile? Ali je subjekt še vedno osrednje mesto, na katero cilja oblast? Ali Foucault ponuja zadosten konceptualni okvir za razumevanje sodobnih tehničnih oblik nadzora?

3 Postdisciplinske teorije nadzorovanja

Korpus postdisciplinskih nadzorstvenih teorij poskuša do Foucaulteve panoptične družbe vzpostaviti distanco, a kljub kritiki Foucaulteva teorija o disciplinski oblasti še vedno ostaja na dnevnem redu. Foucaultevi privrženci ugotavljajo, da se je nadzor zaradi razvoja elektronike, računalništva in računalniških mrež sicer (kvantitativno) spremenil, a da Foucault ni nič manj »aktualen«: gre za spremembe, ki so nas privedle v »elektronski panoptikon«,²⁰ za pojave, kjer v ospredje stopa-

jo digitalizirani podatki v »podatkovnem nadzorstvu« (angl. »*dataveillance*«),²¹ ki še vedno proizvaja enake učinke nadzora. Nasprotniki teze o disciplinski in panoptični družbi pa menijo, da so sodobne oblike nadzora tako (pre)drugač(e)ne (intenzivnejše in ubikvitarne), da ne sledijo več disciplinskemu hierarhičnemu modelu (neodgovornega) nadzornika in (podjarmljenega) nadzorovanega.²² »Pogledi« danes izhajajo iz različnih virov in potujejo v različne smeri: enkrat smo nadzorovani mi, drugič nadzorujemo mi sami. Subjekt kot središčno mesto izvajanja oblasti je manj pomemben, je dekontekstualiziran (nadomeščajo ga »podatkovni dvojniki«) ali pomemben le kot del agregata (množice). Kako razumeti sodobne tehnične oblike vseprisotnega nadzora in kaj je (če sploh kaj) zares »post« v postdisciplinskih nadzorstvenih teorijah?

3.1 Shizofren nadzor v nadzorstveni družbi

Meje med disciplinskimi institucijami, ki so zaokroževale in ujele prostor in čas, so danes padle, zato Deleuze namesto o disciplinski družbi govori o družbi nadzora.²³ Delovanje osrednjih disciplinskih institucij, v katerih se je subjekt vzpostavil na refleksiven način s praksami, ki jih je izvajal v teh institucijah, se je razpršilo. Posameznik ne prehaja več iz posamezne institucije v drugo na linearen način (tako, da iz družine vstopa v šolo in tovarno itn.), temveč je potrjen več institucijam hkrati.²⁴ Ker so meje institucij razpršene, nadzor ne poteka samo znotraj institucije in ne preneha zunaj njenih meja. Te disciplinske institucije ne zagotavljajo več diskretne prostora nadzora, nadzor se prekriva, dosega ene institucije gre čez njene meje.

Za sodobno družbo je značilno, da v njej ne obstajata več instanca, ki ukaze izdaja, in instanca, ki ukaze sprejema. V njej se vzpostavi anonimni sistem, ki ima različne dele (predele); v te je mogoče vstopiti s pomočjo gesel in šifer, izstopiti pa iz sistema ni več mogoče, saj je tako vseobsegajoč. Ta družba je preveč nestabilna in »tekoča«, da bi se obdržala linearna produkcija vidljivosti, ki poteka od nadzornika k nadzorovanemu. Osrednje mesto tega nadzorovanja je zato spremenjeno – individuum, na katerega so usmerjene prakse in vednost institucij disciplinske družbe, ni več središčna in nedeljiva celota. Zaradi spremenjenih in razpršenih načinov nadzora je postal deljiv na manjše enote, pomnogoterjen, razklan in shizofren »dividuum«. Te manjše enote in deli pa so postali objekt nadzora.

²⁰ Gordon 1990.

²¹ Lyon 1994.

²² Glej Haggerty 2006.

²³ Fr. *la société de contrôle*, angl. *control society*. Po Deleuze 1995.

²⁴ Hardt, Negri 2001: 196.

Zato ni nenavadno, da so prav vse osrednje družbene institucije disciplinske družbe danes v krizi. Zapor naj vse od sedemdesetih let prejšnjega stoletja ne bi »deloval«. Od Martinsonove študije, ki je tlakovala pot neoliberalnemu zasuku v kriminalitetni politiki, je očitno, da zapor dobro deluje, le da se je vsebina pojma učinkovitosti spremenila. Učinkovit je v proizvajanju razreda (iz osrednjih družbenih tokov) izvrženih posameznikov, oblikovanju kriminalnih identitet in osebnostnih vzorcev posameznikov, ki bodo zelo verjetno recidivirali. »Deluje« s tem, da izloča, sramoti, povzroča bolečino, odtuja, kanalizira gnus »moralne večine« na obsojeno »manjšino«, omogoča projekcijo nakopičenih tesnob in tudi generira gospodarsko rast. Privatizacija zaporskega kompleksa omogoča oživljanje regij,²⁵ in če vrednosti vrednostnih papirjev padajo, se vrednost zasebne zaporske industrije povečuje.²⁶

Tudi institucija (monogamne heteroseksualne) družine je v krizi,²⁷ tovarno kot osnovno moderno celico proizvodnje materialnih dobrin pa nadomešča korporacija. Ta ne temelji na strukturi hierarhično razporejenih delovnih mest, kjer je delo posameznega delavca prostorsko in časovno natančno odmerjeno, in jo sestavljajo sklopi natančno popisanih delovnih nalog, pravic in obveznosti delavca ter izmerjenih in tempiranih gibov. Hierarhija sicer ostaja, a je vedno bolj zakamuflirana v kulturno formo. Sodobna kreativna delovna mesta v »na znanju temelječi družbi« od delavca zahtevajo, da dela doma, na potovanjih, na letališčih, da je notranje predan delu, intrinzično motiviran, da si »želi« napredek korporacije – ni dovolj zgolj predanost telesa, pomembna je zvestoba, ki se manifestira v hlapčevski dosegljivosti kadar koli in kjer koli po službenem telefonu in v oddaljenem delu po internetu. Če je tovarna vzpostavila delavce – posameznike kot singularna telesa za namene koristnosti, katere realizacijo je nadziral šef, delavski sindikati pa so organizirali množični odpor, je korporacija posameznike uperila drugega zoper drugega in jih razdvojila. Moč ostaja, le zakrinkana postaja, na videz prijazna in »kultivirana«. A ta razlika med prijazno formo in zakrinkano močjo je ključna za razumevanje še večje obscenosti in nepredvidljivosti dela v korporaciji.²⁸

²⁵ Daleč je čas, ko so prebivalci protestirali »Ne na mojem dvorišču!«, ko naj bi pri njih postavili zapor. Zapori ne uporabljajo kemikalij, niso hrupni, ne onesnažujejo okolja in med recesijami ne odpuščajo zaposlenih (Lotke 1996: 22). V debatah o selitvi zapora iz Guantanamo v Thomson (Illinois) se je predsednik krajevne skupnosti Jerry Hebler zavzemal: »To bo dobro za vas in okoliške kraje, še posebej zaradi služb, ki smo jih izgubili tukaj.« (Po Bearak 2009.)

²⁶ Glej gibanje delnic *Corrections Corporation of America*.

²⁷ Glej Kanduč 2003.

²⁸ Glej Žižek 2007.

Korporacija ima tudi svoje življenje, prostorsko ni določljiva, njena dejavnost je razpršena po svetu, zdaj vlaga svoj kapital v eno dejavnost, zdaj v drugo, ga hitro seli po računalniških mrežah, uhaja iz nacionalnih držav v davčne »oaze«, hitro menja delavce in išče fleksibilne trge dela, menja »glavo« z mobilno elito vodilnih menedžerjev – oddelke o raziskavah in razvoju ter za odnose z javnostjo in marketing ima v razvitih deželah, delovne roke ima v Kambodži, na Tajskem in v Vietnamu.

Spremembe so zadele šole in univerze. Tu je zavladal koncept »vseživljenjskega učenja«, po katerem posameznik venomer išče neujemljivo (samo)redefinirajočo (se) vednost, ki se akumulira in samozanikuje, saj je tudi proizvodnja vednosti podvržena imperativom kapitala (z instituti *price performance*, faktorji vpliva in *value for money*, ki jih mora zadovoljiti sleherna raziskava). Namesto izpitnega ocenjevanja se uvedejo sistematično in nepretrgano ocenjevanje (angl. *audit culture*), monitoring in mikroupravljanje. Izpitno ocenjevanje z enoznačnimi ocenami postane drugotnega pomena. Ocenjujejo se vzdržljivost, usmerjenost k cilju, predanost in predvsem uporabnost. Z uporabnostjo (»usmerjenega izobraževanja« ali »bolonjskega procesa«) je konec refleksivnosti in nenamenske vednosti. S tem pa je konec svobode oziroma možnosti za svobodo: proizvedeni so »gladko delujoči, fleksibilni, mobilni in timski kloni«.²⁹

Disciplinske institucije nadomeščajo bolj prosto lebdeče oblike nepretrganega nadzora. Ponazarjajo jih tehnični pripomočki, kot so prosto leteče nadzorne kamere (t. i. *CCTV drones* oz. *unmanned aerial vehicles* – UAVs),³⁰ potrošniška profiliranja v trgovinah (s karticami zvestobe, *frequent-flyer* programi letalski družb, klubi zvestih kupcev), hramba prometnih podatkov v telekomunikacijskih mrežah (ker smo vsi potencialni teroristi) in hramba bioloških značilnosti posameznika (prstnih odtisov, preslikanih zenic, glasu in DNK-podatkov). Informacijske tehnologije pletejo gosto karceralno mrežo, vedno številnejši vidiki posameznikovega življenja postajajo (za)beleženi, evidentirani, shranjeni (in nikoli več pozabljeni), primerjani in povezani z drugimi podatki. Disciplinske institucije nadomeščajo tokovi podatkov, ki izvirajo iz nadzornih sistemov, ti pa se raztezajo skozi celotno posameznikovo življenje.³¹ Te tehnologije so lebdeče, ker je njihova moč v potencialnosti in ker imajo vedno dvojno možnost rabe: odvzemajo svobodo in jo dajejo, ogrožajo življenje in ga rešujejo.³² Satelitsko (ali drugo elektronsko) sledenje obsojencev, »obsojenih na nadzor« (angl. »*sentenced to*

²⁹ Liessmann 2009: 39.

³⁰ Več o letečih videonadzornih kamerah v Lewis 2010.

³¹ Glej Jones, 2005; Haggerty, Ericson 2000.

³² Glej Leman-Langlois 2008a: 2–3.

surveillance«),³³ je nadomestilo kazni zapora in obsojeni lahko ohrani pravico do gibanja, a po drugi strani ostaja pod »budnim« elektronskim očesom, ki beleži vse in si vse zapomni. Evropska iniciativa o zagotavljanju varnosti v prometu *e-klic* s satelitskim nadzorom vozil rešuje življenja (v primeru nesreče avtomobil sam pokliče na pomoč reševalce), a po drugi strani omogoča popoln nadzor v »realnem« času ali rekapitulacijo posameznikove vožnje (za nazaj).

»Sovražni« panoptično potentni nadzornik, zoper katerega bi naperili kritiko, je postal izmuzljiv in nedoločen. Smith³⁴ ugotavlja, da so tudi nadzorniki sužnji kapitala. So daleč od močnih figur v »svetilniku« nadzora. Za nadzornike v nadzornih videosistemih ugotavlja, da (1) so sami objekt monitoringa in dominacije od zunaj. Pogosto so jim od zunaj vsiljena navodila, kaj in kdaj naj opazujejo, zato je njihov strukturni položaj v nadzorstveni mreži šibak; (2) z notranjega vidika predstavljajo le manjši del urbane nadzorstvene mreže in so na koncu komandne verige odločanja. Policija in drugi represivni organi usmerjajo njihove poglede, jim ukazujejo, kaj naj gledajo in kaj je (ne)pomembno; (3) fizična odmaknjenost od opazovanega dogodka jih dela impotentne. Pogosto lahko zgolj opazujejo nemočne žrtve, ki jih pretepajo napadalci, vse, kar lahko naredijo, je, da obveščajo o dogodku druge akterje.

3.2 Sinoptično nadzorovanje v gledalski družbi

Razmerje med nadzorovanimi in nadzorniki se je v sodobni družbi zaradi množičnih medijev tako spremenilo, da Mathiesen³⁵ Foucaultovo shemo dopolnjuje: kar označuje »družbo spektakla« (Debord), je to, da večina vedno bolj opazuje manjšino. Panoptične tendence so še navzoče, a njihova krepitev, ki jo je dobro zaznal Foucault, je pospremljena tudi z nasprotnim procesom krepitev sinoptizma.³⁶ Zaradi lastnosti sodobne družbe, kjer so navzoče panoptične (manjšina nadzoruje večino) in sinoptične nadzorstvene tendence (večina boljši v manjšino), je za sodobno družbo primernejša oznaka »gledalska družba« (angl. *viewer society*).

Mathiesen na prvi pogled obrača Foucaultev panoptizem. Nasprotuje Foucaultevi tezi, da je bil prehod iz monarhične oblasti (izvajane na telesu) v disciplinsko (usmerjeno na discipliniranje posameznikove duše) nenaden ali da bi bil enovročen oziroma »monokavzalen« (da bi se predmoderne oblike nadzorovanja, kjer je večina gledala manjšino, popolnoma opustile).

Obe vrsti oblasti sta obstajali že prej, pred poznim 18. stoletjem, ki ga Foucault postavlja za mejnik panoptičnih struktur. Že v rimskem cesarstvu je država uvedla davke in je bilo nujno evidentiranje, to pa ima vedno panoptične učinke. Vse velike institucije v zgodovini so imele podobne strukture, v novejši zgodovini vsaj Katoliška cerkev, inkvizicijska oblast in vojska.

Prehod v moderno tudi ni pomenil, da bi se oblast diametralno spremenila in da bi ena oblika oblasti zamenjala drugo. Obe obliki nadzora sta ostali in se vzajemno okrepili. Tako kot so panoptične oblike nadzora obstajale že pred koncem 18. stoletja, so tudi sinoptične oblike po 18. stoletju ostale. Katoliška cerkev je z institutom spovedi, kjer posamezniki nevidnemu predstavniku Cerkve zaupajo svoje skrivnosti, izvajala panoptični nadzor (manjšina »dušnih pastirjev« je nadzirala večino), a proizvajala je tudi sinoptične oblike nadzora. Katedrale so bile »nastavljene« vsem na ogled, privlačile so ljudi od daleč naokrog, zgrajene na vidnih, osrednjih lokacijah za sinoptično občudovanje. Vojska je z notranjo disciplino prav tako zagotavljala možnosti nadzora podanikov (panoptične učinke), pa tudi sinoptične učinke z močno vidnimi vojaškimi voditelji, ki so po zmagi z ozaljšanimi uniformami vkorakali v osvobojeni kraj.

Nadzorovanje je sestavljeno iz panoptičnih in sinoptičnih učinkov in med obojimi prihaja do »intimne povezanosti, fuzije obeh učinkov drugega z drugim«.³⁷ Prehod v disciplinsko panoptično družbo, ki ga tako natančno locira Foucault v čas konec 18. in začetek 19. stoletja, zato ni bil tako bliskovit in enosmeren.

Moderni množični mediji, ki so se razvili v zadnjih 150–200 letih, so spremenili intenziteto obeh vidikov nadzorovanja. »Zelo pomembne osebe«, zvezdniki popularne kulture, mnenjski voditelji in komentatorji kot »protostrokovnjaki za vse« so postali nov razred v javni sferi. Ti so nepretrgoma vidni, njihova stališča, mnenja in vrednostne pozicije so nekaj, kar ves čas opazujemo in analiziramo. Ključno pa je, da ti »liki« oblikujejo dnevni red javnih razprav, aktivno filtrirajo in oblikujejo informacije (in ne morda zgolj objektivno posredujejo novice), določene teme uvrstijo na dnevni red in se drugim izogibajo.

Povečan panoptizem, ki ga je omogočilo rojstvo zapora v začetku moderne (kar je v ospredju Foucaultovega zanimanja), sovпада tudi s povečanim nadzorom, ki ga večina izvaja nad manjšino s pomočjo množičnih medijev. »Rojstvo« zapora se »zgodí« v enakem času kot »rojstvo« množičnih medijev. Pospeševanje panoptizma in sinoptizma se začne hkrati, v obdobju med letoma 1800 in 2000.³⁸ Najprej je na strani pospeševanja sinoptizma razvoj časopisa in telegrafa (skupaj s parnimi

³³ James 1979.

³⁴ Douglas Smith 2009: 133–140.

³⁵ Mathiesen 1997.

³⁶ »Pan« (gr. vse) pomeni, da smo vidni vsi, »sin« (gr. hkrati) pomeni, da gledamo mi (večina).

³⁷ Mathiesen 1997: 223.

³⁸ Po supra op.: 219–221.

transportnimi sredstvi), kar omogoči hitro izmenjavo novic, poveča vlogo državljana in pospeši oblikovanje novega srednjega razreda. Drugi val povzroči film, ki poseže v dinamiko zasebnega življenja in zbere množico na enem mestu. Nato razvoj elektrike naplavi radio in možnost klasičnega radijskega oddajanja, po drugi svetovni vojni pa razvoj televizije. Ta je povečala sinoptične učinke, najprej s predvajanjem posnetkov preteklih dogodkov, sčasoma pa kar s predvajanjem »v živo«.

Digitalna televizija, internet, mreža brezžične telekomunikacije, ki se postopoma zlivajo v enotno platformo, povečujejo vidljivost množic in elite. Večina pri digitalni televiziji opazuje manjšino, manjšina s kapitalsko močjo pa opazuje, analizira in profilira večino. Internet omogoča novo dimenzijo obojestranske komunikacije, vsaj od takrat, ko so uporabniki postali spletni uredniki (npr. spletnih strani, blogov), nudi možnosti nove (svetovne) demokracije, a po drugi strani še vedno ostaja sestavni del kapitalističnega sistema: zgolj določene skupine prebivalstva imajo sploh dostop do medmrežja (srednji sloji zahodnih držav), samo ene skupine plačujejo za dostop do vsebin (stroški povezeljivosti ne bremenijo v enaki meri afriških in evropskih držav), vsebina pa je tudi kulturno disproporcionalna (zastopana je zahodna angleško govoreča kulturna produkcija). Glavni Mathiesnov očitek Foucaultu je torej ta, da je spregledal (povratne) učinke sinoptičnega nadzora, ki so nastali z razvojem množičnih medijev.

Mathiesnova razlaga zato bolj kot obrača Foucaultovo panoptično tezo, odstira druge dimenzije nadzora. Pod površino sinoptičnega bolščanja večine v manjšino so še vedno discipline podjarmljenja posameznika na ravni njegove subjektivnosti. Mathiesen v svoji »prevratni« tezi namreč še vedno priznava, da »sinoptizem s sredstvi množičnih občil na splošno in televizije še posebej najprej usmerja in nadzoruje ali disciplinira našo zavest«. ³⁹ Gre torej za »industrijo zavesti«, ki inducira samonadzor in nas oblikuje v prikladne sestavne dele postmoderne kapitalizma. Panoptizem »deluje«, proizvaja subjektivnosti, kakršne kapitalistični sistem potrebuje za lastno preživetje. Po drugi strani pa Mathiesen opozarja na ključno vzajemno soodvisnost panoptizma in sinoptizma v sodobni »družbi spektakla«. Odkriva, da prehod iz družbe monarhične oblasti v disciplinsko mikrooblast ni bil nenaden, kakor sugerira Foucault.

3.3 Aktuarski nadzor agregatov

Nova penologija je po Feeleyju in Simonu⁴⁰ nova kaznovna paradigma, ki je nasledila disciplinsko oblast. Če je bila ta zainteresirana za posameznika, ki da potrebuje pomoč (v

rehabilitativni kaznovni paradigmi) ali je moralno odgovoren za svoja dejanja (v retributivni kaznovni paradigmi), nove penologije posameznik ne zanima več. Osrednji objekt nadzora so množice. Posameznik je pomemben le kot objekt ločevanja in klasifikacije v skupino manj nevarnih od bolj nevarnih skupin. Individualna diagnoza in individualno ukrojen odgovor na kriminaliteto nadomestijo agregatni klasifikacijski sistemi, ki služijo opazovanju, omejevanju in nadzoru. Ključne naloge nove penologije niso transformativne, temveč upravljaljske.⁴¹

V ospredju nove penologije je upravljanje agregatov nevarnih skupin, ki so definirane po abstraktnih faktorjih tveganja. Cilj je z ustreznim ponderiranjem faktorjev tveganja »izračunati« posameznikovo nevarnost, nevarnost skupin in prostorov, ki si zaslužijo posebno pozornost. Taka »aktuarska pravičnost« zasleduje druge cilje. Prizadeva si podeliti relativno moč posamičnim spremenljivkam in oblikovati agregate tveganj. Namesto psihološke in sociološke vednosti, ki je v ospredju »foucaultevskega« discipliniranja (vednosti »psi-ekspertov« socialne države), sta v ospredju statistika in matematika. Matematične analize, vzorčenja in statistične obdelave podatkov (ki jih je v digitalni družbi vedno več in rastejo eksponentno)⁴² so ključne sestavine nadzora.

»Nova penologija« je nov penološki »jezik«, filozofija in diskurz, ki ima nove cilje in tehnike, oziroma »nova strateška formacija na kaznovnem področju«. ⁴³ Spremembe so večplastne in se odražajo na različne načine in na različnih mestih nadzorstvenega sistema. Pričakovanja glede preventivnih učinkov kazenskih sankcij so znižana in spremenjena. Ideja, da bi bilo mogoče kriminaliteto močno omejiti in obsojence rehabilitirati, se zdi utopična. Mogoče je le sistematično upravljati s tveganji. To odčaranje je pospremljeno s prevrednotenjem recidivizma: če je to pogost pojav, to ne pomeni, da zapor ne deluje, temveč da je učinkovitost nadzornega sistema dobra. Nadzorstvena mreža je dovolj gosta, da se vanjo ujamajo celo bolj izkušeni prestopniki. Taki cilji krepijo težnje po povečani tehnokratski racionalnosti, ki je osredinjena na zgolj lastne ozko opredeljene cilje uspešnosti. Posamičen akter nima več pred sabo končnih ciljev (namenov) kaznovanja, kot so zmanjševanje kriminalitete, reintegracija obsojencev in javna varnost. Uspeh se meri po lastnem »produkcijskem« procesu, kar vodi do razrahljane povezave namena organizacije glede na končne (substancialne) družbene cilje.⁴⁴

⁴¹ Po supra op.: 452.

⁴² Po supra op.: 452.

⁴³ O rasti podatkov o posamezniku glej Lyon 2009.

⁴⁴ Feeley, Simon 1992: 449.

⁴⁵ Po supra op.: 457.

³⁹ Po supra op.: 230.

⁴⁰ Feeley, Simon 1992.

Spremembe, ki jih obsega pojem nove penologije, se plazijo tudi v kriminalitetno preventivski programe. Na letališčih je cilj selekcionirati potnike glede na njihovo rizičnost po vnaprej določenem seznamu dejavnikov tveganj. Osrednji parametri so izvor in namemben kraj potnika, količina/vrsta prtljage, ali potuje sam, nacionalnost, starost, vidni verski simboli ipd. Ti dejavniki tveganja so lahko v konkretnem primeru povsem napačni in v veliki meri odražajo predsodke in stereotipe, zgrešena pričakovanja in strahove, morda statistično pogostejše (epifenomenalne) značilnosti lika »terorista«, a to zagovornike in izvajalce nove penologije niti ne zanima. Niti si ne domišljajo, da so take metode povsem pravilne.

Aktuarske metode nadzora odraža tudi nadzor, izvrševan s pomočjo tehnik geografskega lociranja in kartografiranja (angl. *crime mapping*) kaznivih dejanj po regijah, mestih in mestnih predelih. Sistemi kartografiranja »kriminalnih vročih točk« (angl. »*crime hot spots*«) omogočajo prostorsko analizo mest ali predelov mest glede na izbrano vrsto kaznivega dejanja in časovno obdobje.⁴⁵ Kriminalitetno kartografiranje je neizogibno povezano z ekonomskimi preudarki, torej s tem, da se presoja, ali se izbrani kriminalitetni politični programi in iniciative preprosto »splačajo« (*value for money!*). Vzroki kriminalitete niso v ospredju in motivacija storilca je drugotnega pomena. Problematična je zgolj prostorsko določljiva točka, mesto, določeno po zemljepisni širini in dolžini.

Tudi geolokacijske tehnologije, kot je sistem za pozicioniranje GPS, ki se uporabljajo za sledenje obtoženim, obsojenim ali pogojno odpuščenim, odražajo ključne premike »nove penologije«. Elektronski *monitoring* obsega več oblik: oblikovanje zapovedanih in prepovedanih con obsojenega na nadzor, dvostransko komunikacijo z obsojencem, (lokacijsko) kartografiranje gibanja obsojenca »v živo« ali z rekonstrukcijo za nazaj, možnosti neposrednega alarmiranja o obsojenčevih prekoračitvah in sledenje na daljavo.⁴⁶ Učinki te tehnologije so

dvojni, in Nellis⁴⁷ na podlagi pilotskih študij o elektronskem nadzoru obsojencev v Angliji in na Walesu ugotavlja, da je po eni strani tovrstno nadzorovanje povečalo občutja varnosti in učinkovitost javnih služb, po drugi strani pa so pri institucionalizaciji te tehnologije imele prevelik vpliv proizvajalke tehničnih rešitev, ki tvorijo močan globalni »komercialno korekcijski kompleks«. Učinkovitost elektronskega nadzorovanja je bila pogosto predstavljena zavajajoče, saj so zagovorniki apelirali na privlačno dejstvo, da je mogoče prenašati dogajanje »v živo«. A vendar nadzor z elektronskim sledenjem sam po sebi ničesar ne prepreči, saj lahko obsojenec odide kamor koli in kadar koli. Tehnologija zahteva tudi veliko stopnjo sodelovanja obsojenca (da prenaša torbo z oddajnikom ali da dnevno polni njegove baterije), kar vodi v dodatno stigmatizacijo.

Novost nove penologije se kaže v načinu, kako razumeti določen problem, in s tem (implicitno), kako se s problemom spoprijeti. Gre za »strateško oblikovanje vednosti in moči«,⁴⁸ ki obsega tri premike:⁴⁹ (1) nov diskurz (»jezik«) o tveganjih (ki naj bi nas ogrožala), kar se kaže kot nova oblika argumentiranja. Namesto moralnih opisov in pojmovanja posameznika kot subjekta pravic in obveznosti pride do premika k aktuarskem jeziku verjetnostnih kalkulacij in statističnih distribucij, ki se nanašajo na populacije. Namesto jezika o moralnosti in individualni odgovornosti, ki se osredinja na posameznika, sta v ospredju družbena koristnost in upravljanje; (2) nove cilje: tarča kriminalitetne politike ni posameznik, temveč kategorije ljudi in skupine. Cilj ni kaznovati, »normalizirati« in rehabilitirati posameznika, temveč identificirati in upravljati s problematičnimi skupinami, cilj ni »izkoreniniti« kriminaliteto, temveč jo narediti znosno s sistemsko koordinacijo in upravljanjem s tveganji. Cilj ni ugotavljati posameznikovo krivdo, temveč njegovo nevarnost; (3) nove tehnike: orodja »nove penologije« so »indikatorji«, projekcije, simulacije sprememb in grafikon.

3.4 Nadzorstvena zbirka in korenikast nadzor

Sodoben nadzor se izvaja za različne namene in vzpostavlja raznolike hierarhije. Pretekle diskretne in ločene sisteme nadzora nadomeščajo medsebojno prepleteni tokovi moči, ki jih je omogočila informacijska tehnologija z digitalizacijo informacij. Informacije o posamezniku in tudi posameznik sam so prevedljivi v digitalni (dvojiški) jezik. Haggerty in Ericson zato izhajajo iz koncepta »družbenotehnične zbirke« (angl.

⁴⁵ Eden takih aktuarskih sistemov je COMPSTAT (angl. *COMputer STATistics* ali *COMParative STATistics*) za policijo mesta New York, pozneje pa so ga uporabljali še v drugih mestih v ZDA (Los Angeles, Philadelphia idr.). CompStat ni računalniški program, temveč »policijska upravljavska filozofija ali organizacijsko upravljavsko orodje, večplasten dinamičen pristop, katerega cilji so na primer zmanjševanje kriminalitete, povečevanje kvalitete življenja ter upravljanje s človeškimi 'viri' in drugimi sredstvi«. Po Eck, Chainey, Cameron, Leitner, Wilson 2005. Primer kartografiranja za Los Angeles je dostopen na URL: <http://www.lapdcrimemap.org/> (dostop 6. marca 2010).

⁴⁶ V ZDA za elektronsko nadzorovanje uvedli leta 1982 v obliki hišnega pripora, ki se povezuje z elektronskim nadzorom, kar je širši pojem od satelitskega nadzora. Prvotne oblike namreč niso uporabljale globalnega satelitskega sistema (GPS), temveč so registrirale zgolj prisotnost na domu. Satelitsko nadzorovanje pa se je

začelo leta 1997 v ZDA, ko so ga države Florida, Michigan in Pensilvanija uvedle za spolne prestopnike kot posebej nevarno in nadzora potrebno skupino obsojencev. Po Nellis 2009.

⁴⁷ Nellis 2009.

⁴⁸ Po Feeley, Simon 1992: 452.

⁴⁹ Po supra op.: 452–458.

sociotechnical 'assemblage') Deleuza in Guattarija sodobno nadzorovanje razumeta kot »nadzorstveno zbirko« (angl. *surveillant assemblage*).⁵⁰ Ta deluje tako, da abstrahira človeška telesa iz njihovih prostorskih določilnic (»dekontekstualizacija«), nato jih loči v nize ločenih tokov in na koncu sestavlja ločene podatke iz niza teh tokov v ločene »podatkovne dvojnice« (angl. *data doubles*),⁵¹ ki so podrobneje preučevani, analizirani in ciljani kot tarče intervencije.

Drugače od obravnave telesa pri izvajanju disciplinske oblasti je telo pri nadzorstveni zbirki najprej »razstavljeno« na manjše ločene dele (označevalce). Nadzorovanje poteka prek teh označevalcev: na primer elektronsko nadzorovanje pogojno odpuščenega obsojenca, ki nosi elektorsko zapestnico, omogoča oddaljeno preverjanje njegove alkoholiziranosti preko zapestnice. Ti podatki so avtomatično sporočeni nadzorni službi. Pod nadzorom torej ni obsojenec »v celoti«, temveč fiziološki procesi v njegovem telesu. Detektorji laži podobno merijo tokove zraka (dihanja), srčnega utripa in električne prevodnosti kože, objekt nadzora je telo kot biološki stroj. Nadzorstvena zbirka tako deluje prek kiborga, zmesi telesa in tehnologije (angl. *»flesh-technology-information amalgam«*),⁵² in oblikuje nov tip posameznika, ki ga sestavljajo samo informacije.

Orwellovo (distopično) in Foucaultovo (disciplinsko) razumevanje nadzorovanja je zato napačno. Orwell je spregledal dejstvo, da niso nadzorovani samo višji in srednji družbeni sloji in da danes ne nadzoruje samo »miselna policija« v službi totalitarne države. Za sodobni nadzor je ključna moč civilne družbe, ki vohuni in izpodkopava nadzorstveno moč države. Potrošniško nadzorovanje je postalo najbolj razbohotena oblika nadzorovanja v sodobni družbi, ki nudi povratne informacije o naših preferencah s pomočjo vzorčenj uporabe plastičnega denarja, kartic zvestobe ipd. Poleg potrošniškega nadzorovanja je nadzorovanje na delovnem mestu druga ključna sestavina sodobnega nadzora. Ker človekova dejavnost danes malodane ne pade več iz okvirov potrošnje in dela,⁵³ smo priča konstantnemu nadzoru, ki pa je zasebno-pravne in ne javnopravne narave. Poteka na različne načine, z materialnimi oblikami nadzora telesa (beleženje navzočnosti delavcev na delovnem mestu z Rfid-sistemi) in z organizacijo časa in prostora dela: zaposlitve so projektne, prekarne, negotove in fleksibilne, dela se v službenih prostorih, na domu, od doma po internetnih povezavah, na počitnicah itn. Ključni argument proti Orwellovemu »velikemu bratu« je torej, da je ta dobil kopico malih sorojencev (»zbirko bratcev«).

⁵⁰ Haggerty, Ericson 2000.

⁵¹ Poster 1990.

⁵² Haraway 1999.

⁵³ Glej Kanduč 2007.

Nadzorstvene zbirke so sestavljene iz množice raznovrstnih predmetov in med seboj ločenih tokov neomejene množice drugih fenomenov, ljudi, znakov, kemikalij, vednosti in institucij.⁵⁴ Tokovi obstajajo že pred nastankom posamične zbirke, ta jih časovno in prostorsko fiksira. Nadzorstvena zbirka tudi ni stabilna entiteta z jasno postavljenimi mejami. Obstaja kot potencialnost,⁵⁵ ki počiva na križišču različnih medijev, ki jih je mogoče povezati za različne namene. Je raznovrstna, nestabilna in brez jasno začrtanih meja in odgovornih vladnih oddelkov kot njenih izvajalcev, upravljavcev ali promotorjev.

Boj proti takemu nadzoru je zato izredno težaven. Odpora ni mogoče naperiti zoper specifično tehnologijo in tudi ne z usmerjenjem kritike na posamično institucijo. Boj je podoben »odpravljanju plimovanja z metlo, medtem ko nas preplavlja splošna plima nadzora«.⁵⁶ V tem smislu »tonemo« v nadzorstveno družbo in »hodimo v snu, nadzorstveni družbi naproti«.⁵⁷ Množična uporaba plastičnega denarja, mobilnih telefonov, kartic zvestobe, videonadzora so le nekatere tehnologije, ki spodbujajo nastajanje novih baz podatkov, ki jih je mogoče povezovati, njihove podatke postaviti v vzajemno zvezo in profilirati uporabnike.

Nadzorovanje, ki ga je razvoj elektronike, računalnikov in podatkovnih zbirk spremenil, se danes širi tako kot korenike rastline, iz katere se širijo korenine plevla. Korenine so lahko zlomljene in pretrgane, a bodo iz korenike vedno znova pognale nove.⁵⁸ Nadzor se razrašča po družbenem področju in ima podobne ekspanzivne in regenerativne kvalitete kot korenike, zato ga Haggerty in Ericson⁵⁹ označita korenikasto nadzorovanje (angl. *rhizomatic surveillance*). To venomer znova ustvarja svoje poganjke, razširja področja in domene (upo)rabe nadzorstvene tehnike ter se nepretrgoma prepleta in spreminja hierarhije.

Širitev poteka v več smeri: na nove objekte nadzora – tarče detajlnega opazovanja in nadzorovanja: migranti, ki »odžira-

⁵⁴ Haggerty, Ericson 2000: 608.

⁵⁵ Shranjeni podatki morda niso zanimivi danes in tukaj, a mogoče jih je potegniti iz arhiva in ugotoviti za nazaj, kaj je kdo gledal po televiziji, bral na internetu, kje se je gibal njegov mobilni telefon, koliko časa so trajale njegove elektronske komunikacije, katere transakcije je izvedel s plačilnimi karticami, kje se je vozil z osebnim avtomobilom itn.

⁵⁶ Haggerty, Ericson 2000: 609.

⁵⁷ Richard Thomas, informacijski pooblaščenec v VB: *»We are sleepwalking into a surveillance society.«* Glej URL http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/6108496.stm, dostop 8. 2. 2010.

⁵⁸ Deleuze, Guattari 2003.

⁵⁹ Haggerty, Ericson 2000: 614.

jo kruh naš vsakdanji«, mladi, ki mučijo živali, zaposleni, ki kadijo in brskajo po spletnih straneh, namesto da bi delali, potniki na letališčih. Po drugi strani nadzorovalna industrija postaja ekonomsko vedno močnejša in se širi na nove trge. Podjetje *BrickHouseSecurity*, ki izdeluje sledilne GPS-ovratnice za pse, ponuja GPS-zapestnice tudi za otroke: »Niste krivi vi. Vsak otrok kdaj zatava, 2185 se jih izgubi vsak dan.«⁶⁰

3.5 Nadzor »na površini« v družbi simulakra

Baudrillard⁶¹ je obtožil Foucaulta, da preveč poudarja pomen oblasti/moči. Njegova perspektiva razumevanja družbe skozi prizmo moči naj bi bila šibka za opazovanje sodobnega nadzora v »družbi simulakra«, kjer je original zamenjala (digitalna ali genetska) kopija. Če želimo razumeti sodobne načine nadzora, jih ne smemo iskati »v globini«, kot nekaj, kar je skrito zadaj in naj bi govorilo resnico o subjektu. Površina je mesto izvajanja sodobnih digitaliziranih oblik nadzora. Globinska paradigma, na kakršni svoje razumevanje subjekta gradi Foucault, je po Baudrillardu stvar preteklosti. Danes smo priča sploščenosti in odsotnosti globljega razumevanja posameznika ali objektov, ki so nadzorovani. V jeziku kriminalitete politike to pomeni, da ni več osredinjavanja na posameznika kot celostno bitje, njegovo duševnost, družbene določilnice ali dedno zasnovano, temveč pride so osredinjavanja »na površino«. Posameznika želijo nadzorovati, z njim upravljati, ga eventualno onemogočiti, temu pa služi tehnika: videonadzor, elektronsko sledenje, zaporski »super-max«.

Sodobne oblike nadzora, kot je nadzorovanje z videostemi, je zato po Baudrillardu treba razumeti ne kot nekaj, kar nam lahko pokaže globljo »resnico« o subjektu, temveč v kombinaciji razkoraka med vidno bližino in emocionalno oddaljenostjo, ki jo povzročajo elektronske podobe. Te odražajo sodobni voajerizem in banalnost in ne globljo globinsko ontologijo, ki si prizadeva razumeti skrite in onkraj videza ležeče determinante.

4 Sklep

Metafora panoptikona ostaja referenca postdisciplinskih nadzorstvenih teorij: povečana intenziteta družbenega opazovanja naj bi vodila v »superpanoptikon«,⁶² prečenje vertikalnih in enosmernih oblik nadzora označuje »omnikon«,⁶³

svetovni domet nadzora označujeta »globalni panoptikon«⁶⁴ in »panspektron«,⁶⁵ simetričnost, ki spominja na rast kristalov in oblikovanje galaksij, kaže na »fraktalni panoptikon«,⁶⁶ vloga korporacij na »industrijski panoptikon«,⁶⁷ vpetost v arhitekturo mest na »urbani panoptikon«⁶⁸ in »polioptikon«,⁶⁹ kibernetični nadzor na »kibernetični panoptikon«,⁷⁰ »banoptikon«⁷¹ pa se osredinja na elektronsko sledenje obsojencem, ki jim je prepovedano vstopiti v določene predele. Metafora (semiotika) panoptikona je tako močna, da je nadzorstvene študije kljub kritiki ne morejo popolnoma opustiti, a vendarle z vidika tehnično podkrepjenega nadzorovanja ni več zadostna.⁷²

Narava nadzora se je v povezavi z drugimi značilnostmi informacijske družbe spektakla spremenila: ustvarjanje in upravljanje vedno novih tveganj (pred boleznimi, terorizmom, okoljskim kolapsom itn.), uporaba tehničnih pripomočkov in vera v tehnični napredek, zanašanje na tehnokratsko racionalnost ter črpanje pojmov in konceptov iz gospodarstva oblikujejo menedžersko nadzorstveno paradigmo, ki na kaznovalnem področju izpodriva punitivno-represivno paradigmo in humanistično-rehabilitativne modele kaznovanja. Ta nova paradigma je del neoliberalnega vala, ki daje prednost tekmovalnosti, vodi (tudi v poblagovljenje človeka (na primer pri trgovanju z zasebnostjo), si prizadeva natančno določiti (kratkoročne in dolgoročne) cilje in tarče, svoje delovanje tempira po časovnicah, vzpostavlja sisteme monitoringa učinkovitosti in pravilnosti delovanja. Moralna presoja (v nasprotju s punitivno-represivno paradigmo) in disciplinska vednost (družboslovnih disciplin) nista več v ospredju, zamenjujeta ju analiza koristi in stroškov, analiza tveganj in nevarnosti: tarče intervencije niso niti dobre niti slabe, so objekti nadzora, ki jih je mogoče upravljati. Opazovanje, zbiranje podatkov v podatkovne zbirke in analize podatkov stopa v ospredje.

Tehnologije povečane vidljivosti predmetov, prostorov, oseb in komunikacije oblikujejo našo kulturo v »civilizacijo pogleda« (Wajcman),⁷³ in kaznovavno področje ni izjema. Vsi

⁶⁰ Po URL: <http://www.brickhousesecurity.com/child-locator.html>, dostop 12. 3. 2010.

⁶¹ Baudrillard 1987.

⁶² Poster 1990.

⁶³ Goombridge 2003.

⁶⁴ Gill 1995.

⁶⁵ De Landa 1991.

⁶⁶ De Angelis 2001.

⁶⁷ Butchart 1996.

⁶⁸ Koskela 2003.

⁶⁹ Allen 1994.

⁷⁰ Bousquet 1998.

⁷¹ Bigo 2006.

⁷² Haggerty meni, da koncept panoptikona zavira razvoj nadzorstvenih študij. Po Haggerty 2006.

⁷³ Wajcman 2010.

mi smo danes pod različnimi oblikami vsenavzočega nadzora: prek mobilnih telefonov, sistemov za lociranje vozil, prek z RFID opremljenih predmetov in dokumentov, naša lokacija in komunikacija (po internetu) sta (vsaj za nazaj lahko) odkriti, naša potrošnja kulturnih dobrin (na primer pri digitalni televiziji) analizirana, naši telefonski klici zabeleženi, naše denarne transakcije z bančnimi karticami (potencialno) znane. Naše potrebe, želje in interesi so (lahko) podrobno analizirani, glede na podatke o naših lokacijah, preferencah, življenjskih dogodkih, predmetih smo (lahko) profilirani in razkriti kot še nikoli doslej. Tipične tehnologije menedžersko-tehničnega nadzorstva v kaznovalnem sistemu so elektronsko nadzorovanje obsojencev, videonadzorovanje, *body-screening* tehnologije, biometrični nadzor, arhitekturne rešitve, kot so varnostne nadzorne točke in varnostni krogi,⁷⁴ tehnično dovršeni »super-max« zaporit itn.

Gosta mreža križajočih se podatkovnih tokov pa ni nadzorovana in odprta za vse ljudi enako (potujejo le bogati), za vse blago enako (prosti pretok trgovine nikoli ni pomenil, da je vse blago potovalo z enako hitrostjo, podprto z enakimi subvencijami in dampinškimi cenami) in tudi ne za vse informacije enako (te so vedno asimetrične). Tehnično podkrepjen nadzor zato krepi možnosti tehototalitarizma, ki ga podpihuje privatizirana varnostna industrija (ta nudi vedno več možnosti opazovanja, beleženja, kopičenja, pomnjenja, križanja in preračunavanja povezav med podatki), in še večje možnosti družbenega ločevanja in segregacije v vedno bolj sploščenem, vase zavrtinem in emancipacije nezmožnem svetu »uporabnikov«.

Literatura

- Allen, M. (1994). See You in the City! Perth's Citiplace and the Space of Surveillance. V: K. Gibson, S. Watson (eds.), **Metropolis Now: Planning and the Urban in Contemporary Australia**. Sydney: Pluto, str. 137–147.
- Ball, K. S.; Webster, F. (eds.) (2003). **The Intensification of Surveillance**. London, Sterling (Virginia): Pluto Press.
- Baudrillard, J. (1987). Forget Foucault. V: J. Baudrillard, **Forget Foucault & Forget Baudrillard: An Interview with Sylvère Lotringer**. New York: Semiotext(e).
- Bearak, M. (2009). Guantanamo Detainees Moving to Illinois. **Digital Journal**, 15. december. Dostop na URL: <http://www.digitaljournal.com/article/283869>, 2. 3. 2010.
- Bigo, D. (2006). Security, exception, ban and surveillance. V: D. Lyon (ed.), **Theorizing Surveillance: The panopticon and beyond**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 46–68.
- Bousquet, G. (1998). Space, Power, Globalization: The Internet Symptom. **Societies**, let. 4, str. 105–113.
- Butchart, A. (1996). The Industrial Panopticon: Mining and the Medical Construction of Migrant African Labor in South Africa, 1900–1950. **Social Science and Medicine**, let. 42, št. 2, 185–197.
- Clark, A. (2010). Airport scanner companies queue for business after »underpants bomber«. **Guardian**, 18. 1. 2010 Dostop na URL: <http://www.guardian.co.uk/business/2010/jan/18/theairlineindustry-terrorism>, 23. 3. 2010.
- De Angelis, M. (2001). Global Capital, Abstract Labor, and the Fractal Panopticon. **The Commoner**, N. 1- May. Dostop na URL: <http://www.commoner.org.uk/fractalpanopt.pdf>, 22. 3. 2010.
- De Landa, M. (1991). **War in the Age of Intelligent Machines**. New York: Zone.
- Deleuze, G. (1995). Postscript to Control Societies. V: **Negotiations: 1972–1990**. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G.; Guattari, F. (2003). **A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia**. London, New York: Continuum.
- Douglas Smith, G. J. (2009). Empowered watchers or disempowered workers? The ambiguities of power within technologies of security. V: Aas Franko, K.; Oppen Gundhus, H.; Mork Lomell, H., **Technologies of InSecurity: The surveillance of everyday life**. Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, str. 125–146.
- Eck, J. E.; Chainey, S.; Cameron, J. G.; Leitner, M.; Wilson, R. E. (2005). **Mapping Crime: Understanding Hot Spots**. Dostop na URL: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/209393.pdf>, 6. 3. 2010.
- Feeley, M.; Simon, J. (1992). The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and its Implications. **Criminology**, let. 30, št. 4, str. 449–474.
- Foucault, M. (1991). Subjekt in oblast. Zakaj preučevati oblast: vprašanje subjekta. V: Foucault, M., **Vednost – oblast – subjekt**. Ljubljana: Krt (Knjižna zbirka Krt; 58), str. 103–120.
- Foucault, M. (2004). **Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora**. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Temeljna dela).
- Garfinkle, S. (2001). **Database Nation: The Death of Privacy in the 21st Century**. Sebastopol, CA: O'Reilly.
- Gill, S. (1995). The Global Panopticon: The Neo-Liberal State, Economic Life and Democratic Surveillance. **Alternatives**, let. 20, št. 1, str. 1–49.
- Goombridge, N. (2003). Crime Control or Crime Culture TV? **Surveillance and Society**, let. 1, št. 1, str. 30–46.
- Haggerty, K. D.; Ericson, R. V. (2000). The surveillant assemblage. **British Journal of Sociology**, let. 51, št. 4, str. 605–622.
- Haggerty, K. D. (2006). Tear down the walls: on demolishing the panopticon. V: D. Lyon (ed.), **Theorizing Surveillance: The panopticon and beyond**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 23–45.
- Hall, G.; Birchall, C.; Woodbridge, P. (2010). Deleuze's »Postscript on the societies of control«. **Culture Machine**, let. 11, str. 41–74.
- Haraway, D. J. (1999, orig. 1991). **Opice, kiborgi in ženske: re-invencija narave**. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
- Hempel, L.; Töpfer, E. (2009). The surveillance consensus: Reviewing the politics of CCTV in three European countries. **European Journal of Criminology**, let. 6, št. 2, str. 157–178.
- James, A. (1979). Sentenced to Surveillance? **Probation Journal**, let. 26, št. 1, str. 15–20.
- Jones, R. (2005). Surveillance. V: Hale et al. (eds.), **Criminology**. Oxford: Oxford University Press, str. 471–492.
- Jones, R. (2009). Checkpoint security: gateways, airports and the architecture of security. V: Aas Franko, K.; Oppen Gundhus, H.; Mork Lomell, H., **Technologies of InSecurity: The surveillance of everyday life**. Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, str. 81–101.

⁷⁴ Jones 2009.

29. Kanduč, Z. (2003). **Onkraj zločina in kazni**. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
30. Kanduč, Z. (2007). **Subjekti in objekti (ne)formalne socialne kontrole v kontekstu postmodernih tranzicij**. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
31. Kanaley, R. (1999). »States« Sale of Data: At What Price? *Philadelphia Inquirer*, June 13. Published on 1999-06-13, Page A01, **Philadelphia Inquirer**. Dostop na URL: http://rp.ratiosemper.com/group/reality_pump/message/11175, 15. 3. 2010.
32. Koskela, H. (2003). Cam Era – The Contemporary Urban Panopticon. **Surveillance and Society**, let. 1, št. 3, str. 292–313.
33. Leman-Langlois, S. (2008a). Introduction: technocrime. V: S. Leman-Langlois (ed.), **Technocrime: Technology, crime and social control**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 1–13.
34. Leman-Langlois, S. (2008b). The local impact of police video-surveillance on the social construction of security. V: S. Leman-Langlois (ed.), **Technocrime: Technology, crime and social control**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 27–45.
35. Leman-Langlois, S. (2008c). Privacy as currency: crime, information and control in cyberspace. V: S. Leman-Langlois (ed.), **Technocrime: Technology, crime and social control**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 112–138.
36. Lemieux, F. (2008). Information technology and criminal intelligence: a comparative perspective. V: S. Leman-Langlois (ed.), **Technocrime: Technology, crime and social control**. Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing, str. 139–168.
37. Lewis, P. (2010). CCTV in the sky: police plan to use military-style spy drones. **Guardian**, 23. 1. 2010. Dostop na URL: <http://www.guardian.co.uk/uk/2010/jan/23/cctv-sky-police-plan-drones>, 12. 2. 2010.
38. Liessmann, K. P. (2009). Teorija neizobrazbe. **Problemi**, št. 6–7, str. 37–72.
39. Lotke, E. (1996). The Prison-Industrial Complex. **Multinational Monitor**, 17., str. 22.
40. Lyon, D. (2001). **Surveillance Society: Monitoring Everyday Life**. Buckingham: Open University Press.
41. Lyon, D. (ed.) (2003). **Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Digital Discrimination**. London, New York: Routledge.
42. Lyon, D. (2009). Identification practices: state formation, crime control, colonialism and war. V: Aas Franko, K.; Oppen Gundhus, H.; Mork Lomell, H., **Technologies of InSecurity: The surveillance of everyday life**. Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, str. 42–58.
43. Mann, S.; Nolan, J.; Wellman, B. (2003). Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments. **Surveillance & Society** let. 1, št. 3, str. 331–355.
44. Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Foucault's »Panopticon« revisited. **Theoretical Criminology**, let. 1, št. 2, str. 215–234.
45. Murakami Wood, D. (ur.) (2006). **A Report on the Surveillance Society**. Dostop: http://www.ico.gov.uk/upload/documents/library/data_protection/practical_application/surveillance_society_full_report_2006.pdf, 17. 3. 2010.
46. Nellis, M. (2009). 24/7/365: mobility, locatability and the satellite tracking of offenders. V: Aas Franko, K.; Oppen Gundhus, H.; Mork Lomell, H., **Technologies of InSecurity: The surveillance of everyday life**. Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, str. 105–124.
47. Poster, M. (1990). **The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context**. Chicago: University of Chicago Press.
48. Staples, W. G. (2000). **Everyday Surveillance. Vigilance and visibility in postmodern life**. Lanham: Rowman & Littlefield.
49. Sykes, Charles J. (1999). **The End of Privacy**. New York: St. Martin's Press.
50. Žižek, S. (2007). **Nasilje**. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).
51. Wacquant, L. (2008). **Zapori revščine**. Ljubljana: Založba/*cf.
52. Wajcman, G. (2010). **Loeil absolu**. Paris: Denoël (Médiations).
53. Yar, M. (2009). Computer crime control as industry: virtual insecurity and the market for private policing. V: Aas Franko, K.; Oppen Gundhus, H.; Mork Lomell, H., **Technologies of InSecurity: The surveillance of everyday life**. Abingdon, New York: Routledge-Cavendish, str. 189–204.

Technical surveillance of everyday life – “post-disciplinary” theoretical perspectives

Aleš Završnik, LL.D. Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
University of Ljubljana, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The development of microelectronics, databases and computer networks, in connection with an enhanced desire to control through identification, the entertainment culture, the managerial paradigm in public policy, a belief in technical progress, the commercialization of security, a decline of humanistic understanding of the individual and the rise of neo-liberalism, has resulted in an intensification of surveillance of everyday life. Technical enhanced surveillance solutions have become perceived in specific social environments as being supposed to solve the “crime problem”. Technical forms of surveillance are in full expansion in the form of video surveillance of public places (CCTV), items of everyday life tagged with radio-frequency ID chips, in the form of traffic data retention in the public telecommunication networks etc. All these forms enable ubiquitous and permanent surveillance. All our communications and physical movements are registered, as well as the functioning of our body (with such devices as airport body screening). The paper presents post-disciplinary theories of surveillance, which reflect a rise of the information technology surveillance archipelago and criticise the Foucault’s metaphor of panopticon disciplinary society. The paper first presents Marxist and disciplinary theories of control and then the following theories: (schizophrenic) control in “the society of control”, synoptic control in “the viewer society”, actuarial control of aggregates, rhizomatic surveillance and “on-the-surface” surveillance in “the society of simulacrum”.

Key words: social control, information technology, technical surveillance, everyday life

UDC: 316.738 : 004